

Válasz a *Verancsics Dictionariuma a korabeli európai kontextusban* című akadémiai doktori értekezésre adott bírálói véleményekre

Mindenekelőtt szeretném megköszönni bírálóimnak, Bárdosi Vilmos, Gadányi Károly professzoroknak és Kocsis Mihály habilitált docensnek, hogy értekezésemet nem csupán alaposan, időt és fáradságot nem kímélve olvasták el, hanem véleményüket a kitűzött határidőre készítették el.

Észrevételeikre összevontan adom meg válaszaimat, amelyeket két csoportra, formai és tartalmi csoportra osztottam. A válaszadást a formai észrevételekkel kezdem, amelyeket a tartalmi megjegyzésekre adott válaszaim követnek.

Nagyon hálás vagyok bírálóimnak, hogy értő, szerkesztői szemmel olvasták el disszertációm, és hívták fel figyelmemet értekezésem szerkesztésbeli fogyatékoságaira. Sajnos, ezúttal is igazolást nyert az a tétel, miszerint a szerző saját művének a legrosszabb lektora. A többszöri átolvasás és javítások ellenére is maradtak formai hibák a dolgozatban. Egy-két esetben lehetne talán mentséget keresni, de nem teszem. Értékes észrevételeiket hasznosítani fogom a disszertáció megjelentetéséhez.

Ezután rátérek a tartalmi megjegyzésekkel kapcsolatos észrevételekre.

Bárdosi Vilmos hiányolja a *Bevezetés* 1.1. pontja kapcsán, hogy nem tértem ki a francia szótárírás eredményeinek ismertetésére, valamint nem teszek említést a német, ill. olasz szótáriradalomról. Ezzel az alfejezettel csupán az volt a célom, hogy Verancsics szótárát tipológiailag helyezzem el az öt megelőző többnyelvű európai szótárak között. Terjedelmi okok miatt sem állt szándékomban, hogy az európai szótárírás akár vázlatos történetét előadjam. A francia és spanyol szótárírás történetének rövid ismertetésére azért sem gondoltam, mert egyik nyelv sem szerepel Verancsicsnál. Ebben az alfejezetben a szótárban szereplő négy vulgáris nyelvre kívántam szorítkozni. Igaz, hogy nem teszek említést a német és olasz szótáriradalomról. Választásomat két tényező indokolja. 1. Verancsics szótára nem bír semmi különleges fontossággal a német, ill. olasz történeti lexikográfiában. 2. Túlságosan terjengős lett volna a két nyelv szótáriradalmának akár vázlatos ismertetése is. Ennek alátámasztására elegendő megemlíteni, hogy az olasz szótárak történetét a kezdetektől 1612-ig feldolgozó monográfia 270 oldalt tesz ki (Tancke, Gunnar: *Die italienischen Wörterbücher von den Anfängen bis zum Erscheinen des «Vocabolario degli Accademici della Crusca (1612)»*. *Bestandsaufnahme und Analyse*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1984.).

Kocsis Mihály kifogásolja, hogy az olasz irodalmi nyelvi norma első, Pietro Bembo nevéhez köthető kodifikációja kapcsán (1.1.1.) nem teszek említést Dantéről: „Vig István

természetesen jól tudja, hogy mind Petrarca, mind Boccaccio Dante nyomdokain halad.” Vitathatatlan, hogy mind a három szerző nem latin nyelvű műveit firenzei nyelvjárásban írta. Ugyanakkor az is tény, hogy Bembo nem fogadta kegyeibe Dante nyelvhasználatát, és nem tekintette követendő példának. Elismeri Dante költői nagyságát, de ugyanolyan nagy elismeréssel szól Petrarcáról. Ami pedig Boccacciót illeti, azt állítja, hogy a prózában mindenkit, Dantét is beleértve, túlszárnyalt (Bembo, Pietro: *Prose di messer Pietro Bembo nelle quali si ragiona della volgar lingua scritte al cardinale De’ Medici che poi fu creato a sommo pontefice e detto papa Clemente VII divise in tre libri*. In: Pozzi, Mario (a c. di): *Trattatisti del Cinquecento*. Vol. 25. Tomo I. Milano-Napoli: Ricciardo Ricciardi Editore. 1978, 112-114).

Megszámoltam Bembo művében azokat az idézeteket, amelyek szintagmák, ill. mondatok, vagy annál nagyobb egységek. Petrarcától 102, Boccacciótól 141, Dantétól 40 idézet szerepel. Ezt a képet egészíti ki az a 42 idézet, amelyek a 13-14. században alkotott szerzőktől származnak. Dante tehát nincs ínyére Bembónak, amit az is jelez, hogy Dantét nem egyszer negatív kontextusban idézi (vö. Bembo 1978: 122, 241-242). Bembónak Dantéhoz fűződő tartózkodó kapcsolatát az olasz nyelvtörténeti szakirodalom is számon tartja (vö. Koch, Peter: *Italienisch: Externe Sprachgeschichte I*. In: Holtus, Günther/Metzeltin, Michael/Schmitt, Christian (Hsg.): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. IV. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 1988, 352)

Tény viszont, hogy mind Petrarcát, mind pedig Boccacciót számos 15-16. századi szerző utánozta. Az utánzás nemcsak a témák követésében, hanem a stílári és nyelvi jegyek átvételében ill. utánzásában is megnyilvánult (Knapp, Volker (Hsg.) *Italienische Literaturgeschichte*. Stuttgart-Weimar: Verlag J. B. Metzler. 1992, 154, 169-173; Sapegno, Natalino: *Compendio di storia della letteratura italiana*. Vol. I. *Dalle origini alla fine del Quattrocento*. Firenze: La nuova Italia Editrice. 1963, 281-283; Sapegno, Natalino: *Compendio di storia della letteratura italiana*. Vol. II. *Cinquecento, Seicento, Settecento*. Firenze: La nuova Italia Editrice. 1964, 128, 160; Trovato, Paolo: *Storia della lingua italiana. Il primo Cinquecento*. Bologna: Il Mulino. 1994, 123 kk.; Cecchi, Emilio/Sapegno, Natalino (dir.): *Storia della letteratura italiana*. Vol. IV. *Il Cinquecento*. Milano: Garzanti. 1979, 172-180, 251-275)

Tény az is, hogy Dante nyelvhasználata nem talált követőkre a *Convivio* prózanyelvével, ill. *Vita nuova* c. művével kapcsolatban sem. A *Convivio* és a *Vita nuova* c. műveket először a 18. században értékelték nagyra (Durante, Marcello: *Dal latino all’italiano moderno. Saggio di storia linguistica e culturale*. Bologna: Zanichelli. 1981, 136).

Kocsis Mihály az 1.1.3. alponthan kifejtettekkel kapcsolatban kétségeinek ad hangot. Véleménye szerint: „Ezek a mondatok azt sugallják, mintha a reformáció hatása a népnyelvi bibliafordítások *sine qua non*-ja lett volna.” Tisztában vagyok vele, hogy teljes bibliafordítások már korábbi időkben is készültek, nem csupán a német és a Kocsis Mihály által jelzett angol nyelvterületen. Franciául a 16. század első felében születtek katolikus és protestáns fordítások. Nem kívánom kisebbiteni a Huszita Biblia magyar fordításának jelentőségét sem. Mindenesetre tény, hogy a kódexekben (Bécsi, Müncheni, Apor) megőrzött szövegek nem a teljes Biblia szövegét tartalmazzák. A Müncheni kódexben az Újszövetségből csupán Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma található. A Bécsi kódex az Ószövetségből sem minden könyvet tartalmaz, az Apor kódex pedig zsoltárokat. Elmondható tehát, hogy a kéziratos kódexekben található szövegek nem a Biblia teljes szövegét alkotják. Lehetséges, nem hangsúlyoztam eléggé, hogy én a *teljes* bibliafordítások jelentőségéről szóltam, ami elválaszthatatlan a Bibliák nyomtatásától. A könyvnyomtatás ugyanis forradalmi módon lerövidítette a népnyelvi Bibliák előállítását és terjesztését, és ennek megfelelően megsokszorozta nyelvi hatásait is.

Bárdosi Vilmos a magyar *ezüstöz* szónak Halász Előd szótárában található német megfelelőinek – *versilbern*, *silbern* – kapcsán számos adattal támasztja alá, hogy a *versilbern* ige adatolt a német szókincsben. Ezt én nem cáfoltam. A mondat, amelynek az értelmezése félreértésre adhatott okot, a következő: „Halász Előd német-magyar szótárában az *ezüstöz* német megfelelői *versilbern*, *silbern*, annak ellenére, hogy az utóbbi szót nem szótárazták a németben.” A hangsúly tehát az *utóbbi* melléknéven, és az általa jelölt *silbern* ige van, amit tényleg nem szótáraztak a német nyelvben.

Az 1.4.1. pontban megfogalmazott megállapításommal, miszerint „...a mai nyelvek szókincsé és szavainak jelentése sokkal gazdagabb, mint a korábbi korokban” Kocsis Mihály nem ért egyet. Hiába halványult el sok szójelentés, nekem mégis úgy tűnik, hogy a mai kor nyelvei sokkal több jeltárgyra utalnak, és ezzel szókincsük, ill. jelentésük mégis nagyobb, mint a korábbi korszakokban.

Kocsis Mihálynak az a benyomása, hogy a „Verancsics-szótár problémás helyének értelmezésében a friuli szókincs alaposabb bevonása segített volna.” Mielőtt a részletek tárgyalásába bocsátkoznék, meg szeretném jegyezni, hogy a friuli nyelvjárások Verancsics korában, de később sem rendelkeztek nagy presztízzsel. Padovában, ahol Verancsics tanult, venetói típusú dialektust beszéltek. Nagy presztízse a velencei nyelvjárásnak volt, hiszen Velence volt a köztársaság fővárosa. A magyar nyelv ún. olasz jövevényszavainak is jelentős része a velencei dialektusból származik, nem pedig a friuli nyelvjárások valamelyikéből,

annak ellenére, hogy a Magyarországról lábon hajtott szarvasmarhákat hajtó emberek friuli nyelvterületen is (amely részben Velence uralma alatt állt) haladtak keresztül Velence felé.

Ami a *sgabello* és *banchetto* jelentését illeti, érdemes jelentésüket pontosan meghatározni. A *sgabello* háttámla és általában karfa nélküli ülőke, amelynek három vagy négy lába van (Zingarelli, Nicola: *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli. 2004: 1690; Cortelazzo, Manlio/Zolli, Paolo: *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Seconda ed. in volume unico. Bologna: Zanichelli. 2008, 1519).

A *banchetto* a *banco* kicsinyített képzős alakja. A *banca/banco* és másik alakváltozata, a *panca* jelentése 'pad.' Jellemzője, hogy több személy fér el rajta, háttámlája, karfája, és négy lába van (Zingarelli, Nicola: *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli. 2004: 1253).

Az olasz *banca/panca* szóalakokkal kapcsolatban az etimológusok véleménye egyöntetű. A *banca* alakot a germán *\*banka* szóból eredeztetik (Cortelazzo, Manlio/Zolli, Paolo: *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Seconda ed. in volume unico. Bologna: Zanichelli. 2008, 175; Battisti, Carlo/Alessio, Giovanni: *Dizionario etimologico italiano*. I-V. Firenze: Barbèra. 1966, 422; Migliorini, Bruno/Duro, Aldo: *Prontuario etimologico della lingua italiana*. Torino: Paravia. <sup>4</sup>1965, 56). Az etimont illetően helyesebb a germán *\*banki-*, ófn. *banc* szavakból kiindulni (Kluge, Friedrich: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin-New York: Walter de Gruyter. <sup>23</sup>1999, 78).

A *panca* alakot a longobárd *panka* szóból származtatják (Battisti, Carlo/Alessio, Giovanni: *Dizionario etimologico italiano*. I-V. Firenze: Barbèra. 1966, 2742; Cortelazzo, Manlio/Zolli, Paolo: *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Seconda ed. in volume unico. Bologna: Zanichelli. 2008, 1120; Migliorini, Bruno/Duro, Aldo: *Prontuario etimologico della lingua italiana*. Torino: Paravia, <sup>4</sup>1965, 392; Meyer-Lübke, W.: *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter. <sup>3</sup>1935, 76).

Összefoglalva tehát, kétszeres, különböző időben lezajlott átvétellel van dolgunk, amit a francia *banc* főnév (< germán *bank-*) szókezdő /b/ fonémája is bizonyít (von Wartburg, Walther: *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. 15/1-2. Basel: Zbinden. 1969, 57). A szókezdő helyzetben álló /p/ fonéma mindenképpen longobárd eredetre mutat. Ebben a nyelvben ugyanis már korán, legkésőbb a Kr. u. 5. században lezajlott a második ófelnémet mássalhangzó eltolódás (II. althochdeutsche Lautverschiebung), amely a szókezdő zöngés zárhangok zöngétlenedését eredményezte (Hutterer, Miklós: *A germán nyelvek*. Budapest: Gondolat. 1986, 222-223, 292).

Kocsis Mihály hiányolja a friuli *croade* (s.v. compita; 2.4.2.) említését. Észrevételét köszönöm, szövegemben elütés miatt a *crusade* alak szerepel.

Hiába felel meg az olasz *cuoio* 'bőr' (s.v. corium) főnévnek a friuli *coreàn*, ill. a velencei *curame* (Boerio, Giuseppe: *Dizionario del dialetto veneziano*. Seconda ediz. aumentata e corretta. Venezia: Giovanni Cecchini, 1856. Ristampa anastatica. Firenze: Giunti Martello. 1983, 214), a *coramme* alakot mindenképpen torzult, nem olasz alaknak kell tekintenünk.

A *spizzo* 'hegycsúcs' (s.v. cuspis) értelmezésével kapcsolatban Kocsis Mihály felhívja a figyelmet a friuli *spice* szóra. Ki nem mondottan arra utal, hogy ebből a szóból alkothatta meg Verancsics a *spizzo* főnevet. Érdemes ennek a felvetésnek utánajárni. Az olasz *pizzo* szót a legfontosabb etimológiai szótárak hangutánzó eredetűnek tartják, amely egy \*piz- [pits] töre megy vissza (Battisti, Carlo/Alessio, Giovanni: *Dizionario etimologico italiano*. I-V. Firenze: Barbèra. 1966, 2962-2963; Cortelazzo, Manlio/Zolli, Paolo: *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Seconda ed. in volume unico. Bologna: Zanichelli. 2008, 1207; Migliorini, Bruno/Duro, Aldo: *Prontuario etimologico della lingua italiana*. Torino: Paravia. <sup>4</sup>1965, 421).

A *spice* főnév úgy tűnik, hogy a német *Spitze* szó átvétele. Erre utal a szóvégi /e/ fonéma is. Nem rendelkezünk ugyanis semmi bizonyítékkal arra nézve, hogy a *spizzo* etimonja a vulgáris latinban alakult volna ki. A friuli nyelvjárásokban viszont a szóvégi /e/ fonéma latin /a/ fonémára megy vissza.

Kocsis Mihály azt írja, hogy nem létezik még friuli sztenderd. Véleményét néhány információval szeretném kiegészíteni. 1999-ben az olasz parlament törvényt hozott a kisebbségi nyelvekről, amely a friuli nyelvközösséget is érintette (A törvény magyar fordítására, ill. értékelésére ld. Kollár, Andrea: *Sauris/Zahre. Nyelvpolitika és nyelvi jogok Olaszországban egy többnyelvű közösség tükrében*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó. 2006, 83-87, 109-114; az elfogadását kísérő vitákra ld. Salamon Eszter: Az olaszországi nyelvpolitika 2001-ben, különös tekintettel a friuli és a szárd kisebbség helyzetére. In: Gadányi Károly/Pusztai, János (eds.): *Közép-Európa: egység és sokszínűség. A Nyelvek Európai Éve 2001 zárókonferenciájának előadásai*. Szombathely: BDF. 2002, 280-284). A több csoportra osztható friuli nyelvjárások közül már korábban vezető szerepre tett szert az ún. középső nyelvjárás, amely a tartomány székhelyének, Udinének a nyelve. A törvény elfogadása után, a nyelvészek a friuliakra jellemző hatalmas szívóssággal, szorgalommal és kitartással láttak neki a friuli nyelv sztenderdizálásához. Szótáruk már volt (Pirone, Giulio Andrea/Carletti, Ercole/Corgnali, Giovanni Battista: *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*. Seconda edizione con Aggiunte e correzioni riordinate da Giovanni Frau. Udine: Società

filologica friulana. 1992), amelynek szókincse 1328 oldalt ölel fel. A kiegészítések és javítások 651 oldalt tesznek ki, és akkor még nem beszéltünk a helynevek, személynevek listájáról, ill. az olasz-friuli szójegyzékről. A szótár oldalankénti kéthasábos tördelésben összesen 1810 oldal terjedelmű.

A helyesírásukat is nagyon hamar elkészítették a (OLF. *La grafie uficiâl de lenghe furlane*. Udin: Regjon Autonome Friûl – Vignesie Julie. 1999, 2002; OLF. *La grafie uficiâl de lenghe furlane*. Pordenon. 2002), és több friuli nyelvkönyvet jelentettek meg. Új friuli nyelvtant is írtak olaszul (Madriz, Anna/Roseano, Paolo. *Scrivere in friulano*. Udine: Societât filologjiche furlane. 2003.), amit remélhetőleg friuli nyelven írt nyelvtan fog majd követni.

Kocsis Mihály megjegyzi, hogy az olasz *focolare* főnév friuli megfelelője *fogolâr*, (3.2.6.2, s.v. focus), amely természetesen létező szó a friuli nyelvjárásokban. Említettem már, hogy a friuli nyelvjárások szavai alacsony presztízzsel rendelkeztek. Véleményem szerint a Verancsicsnál található *fogolaro* alak olaszosított formaként megállja a helyét. A latin – *ariu(m)* > toszkán –*aio*, Toszkánán kívül –*aro* végződést eredményezett. A venetói nyelvterületen azonban a hangsúlyos latin /a/ fonéma részben /a/, részben, pl. a velenceiben, /e/ fonémává változott. Verancsics tehát ügyesen toszkanizált, és ehhez nem kellett friuli szóból kiindulnia (Rohlf, Gerhard: *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. I. *Fonetica*. Torino: Einaudi 1966, 401-402).

Bárdosi Vilmos némileg zavarónak találja, hogy a 3.4.1. és 3.5.1. ponttal jelölt alfejezetek a „Szóképzés” címet viselik. „Ez a kis ügyetlenség elkerülhető lenne, ha az első esetben *genus proximumként* pl. a „szóalkotás” terminust alkalmazná, *differentia spacifican*ak meghagyva a „szóképzés” terminust az elemző részben.” A 3.4. alfejezetben valóban kétszer szerepel a szóképzés alfejezet (3.4.1., 3.5.1.). A különbség közöttük az, hogy az egyik (3.4.1.) Verancsics szóképzéseit mutatja be, míg a másik – témájában ráutalva – az elemzését alkotja (3.5. Elemezés. 3.5.1. Szóképzés).

Gadányi Károly hiányolja „az értekezés két szorosan összekapcsolódó tematikai része közötti visszacsatolást.” Majd így folytatja: „Minden esetre a negatív és pozitív forrásvizsgálatból olyan információk származnak Verancsics nyelvtudásáról, amelyeket érdemes lett volna említeni a 3. fejezetben is.” Észrevételét köszönöm, amit a disszertáció megjelentetésénél mindenképpen figyelembe fogok venni.

Végezetül pedig szeretném megköszönni bírálóimnak, hogy támogatták értekezésemnek nyilvános vitára való bocsátását.

Dr.habil. Vig István